

Időrendben

A szegedi várbörtöntől napjainkig

A szegedi várbörtön és a Szegedi Fegyház és Börtön történeti kronológiája 1784–1998 címmel a közeljövőben több mint másfél száz oldalas könyv jelenik meg. A történeti kronológia részletes tárgyalás, ok és okozatok kifejtése, nagy összefüggések didaktikus bemutatása nélkül, csupán a tények, a most rendelkezésre álló adatok szigorú időrendbe szorításával mutatja be a patinás „Csillagbörtön” és jogelődjé, a saját korában nemkülönben híres szegedi várbörtön történetét. Az Oláh Miklós által összeállított könyv a tudományos munka segítése, az újságírói tájékozódás érdekében minden adatnál pontosan megjelöli a forrást is, amit természetesen most a folyóiratbeli válogatás terjedelmi korlátai miatt nem közlünk. A gyors használatot az ilyen kötetekben szokásos névmutatón, bibliográfián és más kimutatásokon kívül többnyelvű összefoglaló is segíti. Az ezernyi adatból talán az egész magyar büntetés-végrehajtás történetére jellemző csokornyí tényt mutatunk be az alábbiakban.

A szerkesztőség

1784: II. József elrendelte, hogy a vár egyik részét át kell alakítani fegyházzá és javítóintézetté („domus carceriális”).

1786. július 16.: II. József császár szegedi látogatása alkalmával elrendeli, hogy: „A raboknak nem kell sem pokrócot, sem takarót, sem szalmazsákot adni, mert különben a férgek nagyon elhatalmasodnak és sohasem lehet a tisztaságot fenntartani.”

1808: A kazamatákban 84 fenyítőházi rab tartózkodik.

1831. február 18.: I. Ferenc király elrendeli, hogy a szegedi vár az olasz deportáltak börtöne legyen.

1848. október 4.: Kossuth Lajos Szegedre látogat és szabadnak nyilvánítja az olasz deportáltakat.

1869–1873: A gróf Ráday Gedeon által irányított kegyetlen kínzások után 3082 betyárt és ártatlan gyanúsítottat ítéltek el a szegedi várbörtönben.

1879: A nagy szegedi árvíz során a vár épülete olyan állapotba került, hogy minden fogvatartottat a kazamatákból más börtönbe kellett szállítani.

1881: Az 1881. évi LVIII. tc. intézkedett a szegedi börtön létesítéséről.

1882 márciusa: megkezdik a fogház építését.

1883 májusa: Elkészül a két fogházépület és a törvényszéki palota és azonnal új „otthonukba” helyezik el a fogvatartottakat. A törvényszéki fogház befogadóképessége 200 fő. Ide a városi törvényszék által elítéltek kerültek. Ezek neve fogoly volt. A törvényszéki fogház épületének korabeli adatai: 74 magánzárka és 27 közös zárka (5-6 fős); 1 őrmesteri, 2 üzleti iroda, 1 őrszoba; 1 „görög templom”; 12 munkaterem, 1 üzleti raktár, 7 ételmezési raktár; 1 fűtőhelyiség kemencével, 2 fürdőszoba 4 fürdőkáddal; 1 víztartály 50 hektoliteres vízsűrőkészülékkel; 1 kenyérsütőhely 2 kemencével, 1 kenyérdagasztó műhely; 1 nagy közös konyha, 1 mosókonyha stb.

1883. október 18.: Az építkezési bizottsághoz benyújtották a csillag alakú börtön tervét, s a bizottság kiadta az engedélyt az építkezéshez.

1883. október 16.: I. Ferenc József osztrák császár és magyar király látogatásáról így számol be a Szegedi Napló: „... A már csaknem teljesen elkészült fenyítő törvényszéki palota fölvirágozott kapujában Kelemen Mór osztálytanácsos szép beszédekkel fogadta a királyt. Mindenekelőtt megnézte ő Felsége a törvényszék díszes tárgyaló termét s itt Kelemen osztálytanácsos megmagyarázta a királynak, hogy a gyönyörű épületet az igazságügyminiszter emelteté. Az uralkodó ezután a jobboldali fogházépületbe ment, ahol megtekintette az egyes czellákat. A mintaszerű berendezés csodálatra készítet...”

1884. augusztus 21.: A gyors tervező-, szervező és kivitelező, építőmunka eredményeképpen felépült a Bentham-féle panoptikus rendszerű, három emeletes, négy épületszárnyas körfolyosós börtönépület, amely alaprajza miatt a köznyelvben a „Csillagbörtön” nevet kapta. A tanács építési bizottsága a földszinti helyiségek kivételével lakhatónak találta a börtönépületet. Ezek még nedvesek voltak és csak kiszáradás után lehetett használatba venni.

Az 500 fogvatartott két kategóriába tartozott: fegyházban volt a súlyos bűncselekményt elkövető „fegyenc”, és börtönben a „rab”, aki enyhébb fokozatú büntetést kapott. Az akkori világszínvonalú épület néhány korabeli adata: 76 magánzárka és 65 közös zárka (5-6 ember zárkánként); 5 elsőtétíthető fegyelmi zárka; 6 irodahelyiség, 1 központi terem; 2 őrmesteri szoba, 1 nappali őrtanya, 1 éjjeli őrszoba; 2 lelkészi iroda, 3 imaterem; fürdőhelyiség 12 fürdőkáddal; 12 vízvezető csövekkel ellátott klozett (WC); melegvizet központi fűtés (előírás 18 °C), csatornázás; raktárak, ételkiosztó felvonóval, fűtőhelyiség stb.; 8 szobás kórház, rendelő és „gyógytári laboráns konyha”

1885. január 1.: Az esküt tett tisztii és őrségi állomány: 1 igazgató, 1 ellenőr; 3 lelkész, 1 orvos, 1 tanító; 1 gondnok, 3 tisztii írnok; 1 őrpáncsnok, 6 börtönőrmester; 20 elsőosztályú, 40 másodosztályú börtönőr.

1885. január 10.: Az első rabszállítmány befogadása. Az év folyamán a fogoly- és rablétszám: fogoly 137 férfi, 19 nő, 2 gyermek; rab 339 férfi; büntetést kitöltve szabadult 3 férfi; feltételesen szabadult 2 férfi; meghalt 33 férfi; megszökött 1 férfi.

1885: A fogvatartottak ipari munkáltatásának adatai: elsősorban asztaloság, könyvkötészet, kefekötés, bádoggóság, zsákszövés, faesztergyályosság, gyékényfonás és kádárság; főleg belső szükségletre cipészet, szabóság; kizárólag házi szükségletre

„kovácsság” (zárak, vasalások); később indul díszfafaragászat, sétabot- és cipősarok-készítés, majd Pálfi Lipót szegedi gyufagyáros részére gyufaskatulya-gyártás.

1885: Az intézet első orvosa, dr. Faragó Ödön éves jelentése szerint befogadáskor gyakori volt a tüdőgümőkór, valamint a hagymáz (tifusz) megbetegedés. Ez a vízsűrű berendezés üzembe állítása után jelentősen csökkent.

1888: Ivánkovics János Szeged országgyűlési képviselője felszólalásából: „...A szegedi fegyencek 1888-ban 169 221 munkanapot fordítottak termelő munkára... A fegyencipar állami kiváltságokat élvez, például termékeit a piacon 15-20, sőt bizonyos termékeket 40%-os kedvezménnyel forgalmazza a piacon.”

1890. március 25.: Teljesen felépül az államfogház a Vasas Szent Péter utca 17–19. szám alatt a Csillagbörtön közelében, de teljesen külön épületben. Ez a büntetés nem számított akkor „custodia dehonesta”-nak, vagyis nem volt becsületvesztő jellege.

1890. április 30.: A Szegedi Napló tudósít arról, hogy Szegedre érkeztek az első „államfoglyok a váci államfogház ellenőrének kíséretében. A pályaudvarról a Tiszaszállóba mentek megebédelni, majd tiszteletüket tették Hajzinger börtönigazgatónál. Az első vendégek hárman voltak: Kövér Lajos, Andrásy és Barczán János (Bratianu, Juon Valerin) urak.”

1890. augusztus 2.: Gárdonyi Géza először vonul be az államfogházba, hogy letöltse 14 napi büntetését, amelyet párbajért kapott. Élményeiről cikksorozatot ír *Az állami emberszellőtőben* címen.

1891. április 4.: Jókai Mór szegedi látogatásáról Gárdonyi Géza számol be: „Mikor az igazgatótól elbúcsúzott, lapunk munkatársához fordulva kedélyesen megjegyezte: *no öcsém, maga is elmondhatja, hogy együtt volt Jókaival a börtönben.*” Este a díszvacsorán Jókai a következőket mondta: „... két intézetet néztem meg: a kisededóvót és a csillagbörtönt. A csillagbörtönnek 800 tanítványa van, a kisededóvónak nyolczvan... Ha a kisededóvóba többen járnának, kevesebben kerülnének börtönbe... Hadd legyen egy olyan palotája a kisededóvásnak, mint a Csillagbörtön.”

1891. április 9.: Jókai Mór szegedi élményeiről cikket ír a Pesti Hírlapban: „... *hanem azért mindenről gondoskodva van. Légfűtés a zárkákban, fekvőhely, rendes öltözet, meleg étel. Itt van az a paradicsom, ahol csak Ádám lakik, Éva nélkül, kígyó nélkül.* Azért hívjuk csillagbörtönnek, mert a zárkához vezető folyosók csillag alakban futnak össze a közepén, ahol egy roppant nagy fekete tábla van, sok száz lyukkal ellátva s e tábla mögött szövődik össze egy egész hálózata a távírószodronyoknak, minden zárkának van egy távírója. Ha valami baj van odabenn, megnyomják a gombot, egy szám kiugrik a megfelelő lyukból s a csengettyű megszólal. Minden tökéletes ezen az aszteroidon? Hát a lakosok? azok is olyan tökéletesek, amilyenek az embernek lenni – muszáj! Dolgoznak és nem beszélnek. – Így végzi az ember.”

1893: Svetozár Hurban-Vajansky szlovák író az államfogházban verset ír *Szegedi telihold – Improvizáció a rácsos ablak mögül* címmel.

1893: Goga Octavián későbbi román miniszterelnök sajtóvétségért kapott államfogház-büntetését tölti Szegeden. Levélben köszöntötte Ady Endre is. Szegeden fejezte be Madách *Az ember tragédiája* című művének románra fordítását. A szegedi sajtó

beszámol arról, hogy itt jó barátságot kötött dr. Szalay József rendőrkapitány-helyetttel, aki rajongott az irodalomért.”

1902. július 19.: Ady Endre megkezdi 5 nap államfogház-büntetése letöltését, amelyet párbaj miatt róttak ki.

1904: Az év folyamán a 104 államfogylyról készült statisztika: párviadal vétsége 91; izgatás vétsége 22; felségsértés vétsége 1.

1907. november 16.: Kun Béla kezdi meg a sztrájkoló építőmunkások melletti kiállásért a hatóságok terrorja elítéléséért kapott öthónapos államfogház-büntetését. Ady Endre levélben üdvözli Kun Bélát.

1919. március 22.: „... *Neuberger Frigyes vörös városparancsnok tengerészeivel és vörös katonáival megtámadta a rókusi francia őrséget és a csillagbörtönben tartózkodó francia őrséget. A Mars téren valóságos ostromállapot alakult ki. A kommunista támadás célja a börtönben fogva tartott 15 orosz forradalmár hadifogylynak és a moszkvai vöröskeresztes küldöttség Budapesten elfogott és idehozott tagjainak kiszabadítása volt... Fogas Imréné nevű asszony és egy francia katona életét veszette.*”

1920: Az ország minden területéről szállítottak a Csillagbörtönbe kommunista elítélteket. Itt raboskodott az 1921-ben kötött magyar és szovjet–orosz csereegyezmény megkötéséig több neves tanácsköztársasági vezető.

1921: Az év folyamán létesült az Újszegedi Bérgazdaság, amely 52 katasztrális holdon a rabokat konyhakertészetben foglalkoztatta.

1930: Megalapították a Roth-féle Hajlított Bútorgyárat, amely a börtönigazgatóságtól rabokat bérelt munkára.

1920-as, 1930-as évek: A börtönigazgató a kommunisták közül kiválasztott egy személyt, aki mint írnok, az utasításait közölte, és végrehajtatta az elítéltekkel. Ez sokáig Rákosi Mátyás volt. A körletükre az igazgatón kívül csak három különleges jogosultsággal rendelkező fegyőr léphetett be. Ezt a módszert alkalmazták a később szintén külön emeleten elkülönítve fogva tartott nyilasokkal szemben is.

1936–1938: Az épületek jelentősebb átalakítása.

1938: Szegedi irányítással Nagyfán 756 kh-s mezőgazdasági büntetés-végrehajtási egységet szerveztek.

1941: Katonai elítéltek is kerültek a csillagbörtönbe, amely így vegyes típusú börtönné vált. Ettől kezdve négy év alatt 752 délvidéki szerb, magyar, zsidó és más nemzetiségű fogvatartott volt itt különböző időpontokban. Kiss Ernőt és Gajsin Grozdát itt végezték ki. A börtön épületében 1941. november 10-től 1942. február 24-ig a katonai bíróság két kirendelt tanácsa 470 ítéletet hozott. Az elítélteket később munkaszázadokba sorozták be, amelyek „mozgó vesztőhelyként” működtek.

1944. március 4.: 15 országos hírű értelmiségi és politikus petícióban emelt szót a fogvatartottak elégtelen táplálása miatt. Köztük volt Zilahy Lajos, Szekfű Gyula, Barankovics István, Tildy Zoltán, Varga Béla, báró Wesselényi Miklós is.

1944. szeptember 28.: A hadi helyzetre való tekintettel kiürítették a börtönt. A 600 főt gyalog kísérték az állomásra. Az elítélteket Vácra, az előzeteseket a Markó utcai fogházba vitték.

1944–1945: A szovjet hadsereg hadifogolytábort rendez be a csillagbörtön épületében. Rövid idő alatt tízezerre nő a létszám és ekkor a szegedi repülőtéren működött a tábor, a börtön épületében kórház volt.

1945 nyara: Helyreállítják a börtön épületét. A népbírósági jog munkatáborként jelöli ki a szegedi intézetet is.

1946: Megszűnik az Újszegedi Bérgazdaság, mert a földet kiosztották.

1947: Megszűnt a Roth-féle Hajlított Bútorgyár. A minisztérium Igazságügyi Ipari Vállalatot hozott létre, amelynek szegedi üzemegységeként sokféle tevékenység indult (konfekció, bútor, cipőgyártás, vasipar stb.)

1951. március 1.: A Szegedi Országos Büntetőintézetben 576 politikai fogoly van. Köztük van dr. Sükrei József volt börtönigazgató is, aki három év fegyházbüntetést kapott államellenes büntett címen. Elszállítás miatt a politikai elítéltek száma május 3-án csak 79.

1951 októbere: Kenyérjegyet küldenek október hóra. 10 db jegyre 6 kg kenyér jár. A szegedi országos börtön 483 tízes jegyívet kap. A fegyveres szolgálatot teljesítő hivatásosoknak 241,50 kg szalonnát utalnak ki.

1951. október 11.: Felterjesztés készül, hogy „30 bajtársat” küldjenek Szegedre, mert az őrzési feladatot csak úgy tudják megoldani, hogy az irodisták minden harmadik napon őrszolgálatot teljesítenek. Az indokok között leírják, hogy 750 súlyosan elítélt érkezett és itt volt már 150 „statáriális” szintén 10 évtől életfogytiglanis.

1952. július 1.: A Szegedi Fémfeldolgozó Vállalatnak adták át a vasipari részleget. A megmaradt rész Vácra került. A vállalat igazgatója a börtön parancsnoka lett.

1953. november 13.: A katonai börtönök megszüntetése miatt katonai osztályt hoznak létre. Külön szerepelnek az ezzel kapcsolatos adatok (általában 50 körüli). Ennél kevesebb a politikaiak száma.

1953. december: Az év végén Balassagyarmatra telepítették át a cipő- és bőripari részleget. Ez lett az alapja az Ipoly Cipőgyárnak.

1954. március 12.: A havi jelentés tartalmazza: „Kísérletképpen felállítottuk az elítélt önkormányzatot, mely a termelés, az általános fegyelem, sport és kultúrüggyekkel foglalkozik. A szabályzat tervezetét mellékelten felterjesztjük.” (Sehol később semmilyen utalást nem találtunk a javaslat további sorsáról.)

1954. május 13.: A havi jelentés kiemeli, hogy csavar nincs, ezért a termelés csak 91%.

1955. december: A havi jelentés tartalmazza, hogy 1405 a letartóztatott létszám. Leírják, hogy: „Újból kezdi felütni a fejét a leszerelési hangulat. főleg a távolabb lakó földdel bíró elvtársak között.”

1956. május 6.: Jelentés a március 15.–április 16. között befogadott 19 politikai elítéltről: határsértés 3, demokrácia elleni szervezkedés 9, hatalom elleni erőszak 3, izgatás 2, parancsmegtagadás 1, fegyverrejtegetés 1.

1956. augusztus 7.: Jelentés a sorállományúakról. Ekkor 12 őrhelyen 36 fő teljesített szolgálatot. A hó végén a katonákat elvezénylik. Ekkor már politikai fogvatartott sincs börtönben.

1957. január 7.: A kimutatás a fegyverekről melléklete tartalmazza: „... jelölt rovatokban mutatkozó többletet mind a forradalom alatt szedtük össze” (!)

1957. május 24.: Az „októberi események” miatti felülvizsgálat során elbocsátottak névjegyzéke 22 főt tartalmaz. Egyeseknél megjelölik az indokot is. (Pl.: „Az irányítása alatt működő munkástanács a vállalat parancsnokát elbocsátotta.” „A Szovjetunió és a karhatalom ellen volt.”)

1958. január 13.: Jelentés „az ellenforradalom alatt a Szegedi Országos és Megyei Börtönbe kerültekről. A névsor 12 nevet tartalmaz ÁVH-s vagy rendőri rendfokozatokkal.

1958. október 31.: Névsort és indokot is tartalmazó havi jelentés a politikai fogvatartottakról. E szerint Szegeden elítélt 26, míg előzetes 18.

1959: Az Alföldi Bútorgyár termelési értéke megduplázódott: 44 millió.

1960: Létrehozzák a nevelési szolgálatot. Minden nevelőre 100 letartóztatott jut.

1964: Az Alföldi Bútorgyárból két elítélt szökni próbál, és aljas indokból meggyilkolják Horváth Iván művezetőt. A bírósági ítélet után az intézetben végzik ki a gyilkosokat.

1965: A személyi állomány részére „ellenőrző gyakorlatokat” rendelnek el, amelyben a feladatok: 400 méteres futás, fekvőtámasz, húzódzkodás, gránáthajtás, úszás 25 méter, önvédelem.

1967: 31-1089/1967. számú jelentés a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság részére az elítéltek foglalkoztatásáról. A több évről szóló kimutatás 400-500 fő vállalati foglalkoztatásról szól.

1969: Kezdeményezik levelező őri tanfolyam indítását. Szegedről 9, Nagyfáról 5, Kecskemétről 3, Gyuláról 2 fő vesz részt.

1970. április 3.: A parancsnok közel száz főnek ad át jutalmat, előléptetést.

1971. június 28.: Két elítélt megszökött egy földszinti zárka ablakrácsa kifűrészelése után. A szökevényeket Szegeden elfogták.

1972: Felújították az épületek tetőzetét.

1976–1984: 81 szolgálati lakás épült a büntetés-végrehajtási lakásépítési program keretében.

1980: Az év során a fogvatartottak száma 1320 fő, amelyből dolgozik 1156. Ebben az évben gyógyító-nevelő csoportot is szerveznek.

1981: Munkába állnak az intézet első főállású pszichológusai.

1984. október 19.: Az Alföldi Bútorgyárban három művezető: Frank Tibor, Nagy Ferenc és Tóth András életét vesztesse egy elítélt orvtámadása következtében. Az elítéltet az intézet „akasztóudvarában” kivégezték.

1985. január 27.: Megtörténik az első kihelyezés az Átmeneti Intézetbe 91 fős létszámmal. Ez évben 1721 a fogvatartotti létszám, amelyből 1362 személy dolgozik: 1131 a bútorgyárban 231-en a költségvetésben.

1988. július 28.: Az Alföldi Bútorgyár kárpitós üzemrészében kitört tüzesetben Kovács Hegedűs Gábor bv. őrnagy és Szalai Árpád bv. alhadnagy hősi halált halt.

1990: A közkegyelmi rendelkezések alapján 285 elítélt, 8 elzárásos, és 2 fő egyéni kegyelemmel szabadul.

1992: Az intézetben az év folyamán átlag 1038 fogvatartott volt elhelyezve.

1995. szeptember 26–27.: 110 éves a Csillagbörtön, 10 éves az Átmeneti Intézet címmel nemzetközi konferenciát rendeznek a hosszú tartamú szabadságvesztés-büntetés végrehajtásáról.

1996: Az Átmeneti Intézet tevékenységét megszüntetik jogi, gazdasági és szervezeti okokból.

1997: Új, modern beszélőt alakítanak ki, amely megfelel az európai jogszabályi és börtönbiztonsági követelményeknek.

1998: Az év során a személyzet számára új 140 férőhelyes öltözőt, valamint új klubot alakítanak ki. Eredeti stílusban felújítják az épület igazságügyi palotai részében a nagytermet.

Oláh Miklós